

**Kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishi va ularning
innovatsion rivojlanish darajasini baholash**

Tursunova Nazokat,

Phd doktorant,

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti

E-mail: bashshaaa@gmail.com

Sharopova Munisa,

Global biznes boshqaruv magistr,

Keimyung universiteti

E-mail: munisasharopova7@gmail.com

***Annotatsiya.** Kichik sanoat korxonalar innovatsion rivojlanishi hozirgi vaqtda muhim masalalardan biri sifatida kuzatilyapti. Yangi mahsulotlar yoki xizmatlar taklif etish orqali innovatsiyalar korxonalarini raqobatda oldinga yo'nalishda yordam beradi. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalar yordamida jarayonlarni optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish mumkin. Ish o'rinlarini yaratish: Innovatsion rivojlanish yangiliklar va yangi sohalar yaratadi, bu esa yangi ish o'rinlari ochadi. Innovatsiyalar orqali kichik sanoat korxonalarini jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Nihoyat, innovatsion yechimlar ekotizimga zarar yetkazmasdan, resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi. Natijada, kichik sanoat korxonalarini innovatsiyalashtirish yuqori natijalarga olib keladi. Shu bois, kichik sanoat korxonalar uchun innovatsion rivojlanish muhimdir.*

***Kalit so'zlar:** kichik sanoat korxonalarini, innovatsion faoliyat, cheklovchi omillar, innovatsion daraja, innovatsion baholash uslubi, innovatsion rivojlanish.*

Mavzuning dolzarbligi. Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlarga qaramasdan, ushbu muammoning ko'p jihatlari chuqur tizimli yondashuvni talab qiladi. Kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishini ta'minlash bo'yicha tizimli o'zgarishlarga asoslangan samarali moliyaviy-huquqiy mexanizmni shakllantirish konsepsiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Hozirgi vaqtda davlat boshqaruvini muvofiqlashtirish usullarini va kichik sanoat korxonalarining barqaror va yakuniy natijani oshirishga qaratilgan ichki imkoniyatlarini asoslash zarur. Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirish uchun davlat ta'siri va qo'llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega.

Tadqiqotning uslublari. Ushbu ishimizni tayyorlashda kichik sanoat korxonalarini innovatsion rivojlantirish, intellektual mulkni boshqarish muammolariga bag'ishlangan milliy va xorijiy olimlarning asarlari, monografiyalar, o'rganilayotgan muammolarga bag'ishlangan davriy nashrlar, internet tarmog'ida e'lon qilingan materiallar muhim o'rin tutadi. Tadqiqot uchun axborot-statistik ma'lumotlar bazasida milliy va xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlari mavjud. Mazkur ishimizda bir necha xil iqtisodiy tahlil usullari, deduksiya va induksiya, statistik tahlil tizimi usullari, mantiqiy va qiyosiy tahlil, iqtisodiy-matematik usullar, ekspertlarni baholash metodikasi uslubiy asos bo'ldi.

Tadqiqotning maqsadi. Kichik sanoat korxonalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirishni cheklovchi asosiy omillarini aniqlash va ularning innovatsion darajasini baholash hamda oshirish.

Tadqiqotning vazifasi. Tadqiqot oldiga qo'yilgan maqsaddan kelib, kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishi uchun innovatsiyalar salohiyati va korxonalar salohiyati o'rtasidagi muvofiqlikni o'rnatish, innovatsion rivojlanishning asosiy maqsadlari, g'oyalari, vazifalari, vositalari va tamoyillarini belgilovchi mexanizm o'rganib chiqish, kichik sanoat korxonalariga tegishli innovatsion rivojlanishining omillarini aniqlab, shundan kelib chiqqan holda ushbu korxonalarining innovatsion rivojlanishining darajalarini aniqlash.

Tadqiqot muhokamasi. Kichik sanoat korxonalarini faoliyatining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarida qulay shart-sharoitlarni ta'minlashning samarali mexanizmini yaratish zarur. Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati ikkita asosiy yo'nalish bilan tavsiflanadi: birinchidan, bu kichik sanoat korxonalarini qo'llab-quvvatlash orqali monopoliyani kamaytirish; ikkinchidan, bu davlatning ilmiy va ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, hamkorlikning yangi shakllarini joriy etish,

tadbirkorlik sub'ektlarini rivojlantirish yo'li bilan mahalliy darajada va alohida hududlarda kichik sanoat korxonalarini rivojlantirishga bilvosita ta'siridir. Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlarga qaramasdan, ushbu muammoning ko'p jihatlari chuqur tizimli yondashuvni talab qiladi. Kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishini ta'minlash bo'yicha tizimli o'zgarishlarga asoslangan samarali moliyaviy-huquqiy mexanizmni shakllantirish konsepsiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Hozirgi vaqtda davlat boshqaruvini muvofiqlashtirish usullarini va kichik sanoat korxonalarining barqaror va yakuniy natijani oshirishga qaratilgan ichki imkoniyatlarini asoslash zarur. Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirish uchun davlat ta'siri va qo'llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, kichik sanoat korxonalarini faoliyatining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarida qulay shart-sharoitlarni ta'minlashning samarali mexanizmini yaratish zarur. Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati ikkita asosiy yo'nalish bilan tavsiflanadi: birinchidan, bu kichik sanoat korxonalarini qo'llab-quvvatlash orqali monopoliyani kamaytirish; ikkinchidan, bu davlatning ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, hamkorlikning yangi shakllarini joriy etish, tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirish yo'li bilan mahalliy darajada va alohida hududlarda kichik sanoat korxonalarini rivojlantirishga bilvosita ta'siridir. Kichik sanoat korxonalarining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash raqobatbardoshligini oshirish va xorijiy korxonalar bilan samarali hamkorlik qilishning eng muhim omilidir. Kichik sanoat korxonalarining innovatsion faoliyati rivojlanishini to'xtatuvchi omillar quyidagilardir:

1. texnologik: ishlab chiqarishning o'z ilg'or texnologiyalarining yo'qligi, moddiy-texnika bazasining yo'qligi, tajriba-sinov inshootlarining yo'qligi;
2. iqtisodiy: innovatsion loyihalarni moliyalashtirishning yo'qligi va yetishmasligi, yuqori iqtisodiy risklar, kichik sanoat korxonalarida moliyalashtirishning yo'qligi, yangi bozorlar haqida ma'lumotlarning yo'qligi;
3. kadrlarning kasbiy tayyorgarligi: yo'qligi, yozishmalarning yetishmasligi yoki asosiy tayyorgarlikning past darajasi, ijodiy-ilmiy faoliyatda ishtirok etish uchun

shart-sharoitlarning yo'qligi, malaka oshirish motivatsiyasi tizimining nomukammalligi, o'quv markazlarining yo'qligi;

4. huquqiy: mahalliy qonunchilikning beqarorligi, soliq, amortizatsiya, patent va litsenziya qonunchiligi bilan cheklovlar, intellektual tadqiqotlar natijalarining zaifligi;

5. tashkiliy va boshqaruv: tashkiliy tuzilmalarning nomukammalligi, innovatsion infratuzilmaning rivojlanmaganligi, qisqa muddatga yo'naltirilganligi, innovatsion jarayon ishtirokchilarining muvofiqlashtirilishining yo'qligi.

Innovatsiyalar salohiyati va korxonalar salohiyati o'rtasidagi muvofiqlikni aniqlash kichik sanoat korxonalar duch keladigan asosiy muammolardan biridir. Buning uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

- korxonaning innovatsion salohiyatini o'lchash;
- innovatsiyalarning innovatsion salohiyatini o'lchash;
- potentsiallarni taqqoslash va innovatsiyalarni joriy etishning oqilona usuli bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Innovatsion potentsialni aniqlash 4 ta qismdan iborat:

1. Loyiha samaradorligini baholash natijaga erishish uchun zarur bo'lgan investitsiyalarning qiymatini aniqlashni ta'minlaydi. Bundan tashqari mavjud moliyalashtirish sxemalari doirasini aniqlash, moliyalashtirishning oqilona tizimini tanlash, investitsiyalarning moliyaviy natijalarini baholash; investitsiya samaradorligi standarti darajasini aniqlash, qaytarilishning standart davrini aniqlash va boshqalarni ham o'z ichiga oladi.

2. Kichik sanoat korxonaning biznes salohiyatini baholash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

➤ Ilmiy salohiyat ya'ni, korxonaning ilmiy salohiyatini baholash kompaniyaning tadqiqot va ishlanmalarni amalga oshirish qobiliyatini, shuningdek, bozorda korxonalar tomonidan to'plangan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish imkoniyatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

➤ Bozor salohiyati boshqa so'z bilan aytganda, bozor potentsialini tahlil qilish

korxonalar muvaffaqiyatga erishish uchun real imkoniyatga ega yoki yo'qligini, mahsulot bozorining o'ziga xos ehtiyojlariga mos keladimi yoki yo'qligini tushunish imkonini beradi. Bozorga yangi texnologik imkoniyatlarni taqdim etuvchi mexanizmlarni baholash, korxonalar o'z g'oyasini amalga oshirmoqchi bo'lgan bozorni bilish va bozor munosabatlarini tashkil etish va marketing vositalarini qo'llash qobiliyati texnologiyani tijoratlashtirishda juda muhim omillardir.

➤ ishlab chiqarish salohiyati korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini baholash mavjud imkoniyatlarini qoidalari, usullarini tahlil qilishni nazarda tutadi).

3. Noaniqliklarni baholash xavflari va ularni kamaytirish bo'yicha mavjud boshqaruv qarorlari yoki noaniqliklarni hisobga olish bo'yicha loyiha samaradorligi parametrlari va ko'rsatkichlarining o'zgarishi ya'ni, korxonalar qiymatini baholashning o'zgarishi hisob-kitoblarini amalga oshirishni ta'minlaydi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: baholash vazifasi; baholash uchun kirish ma'lumotlari kombinatsiyasini tanlash; risklardan kelib chiqadigan zararni minimallashtirish uchun mumkin bo'lgan yechimlar va tuzatish choralarini izlash va dastlabki tahlil qilish; loyiha parametrlarini hisoblash va kirish ma'lumotlarining barcha tanlangan kombinatsiyalarida qarorlar va chora-tadbirlarning turli xil variantlari samaradorligini baholash; loyihani amalga oshirishning oqilona variantlarini tahlil qilish va tanlash; yakuniy qaror qabul qilish.

4. Innovatsion biznes qiymatini baholash an'anaviy ravishda quyidagi uchta yondashuvdan foydalangan holda amalga oshiriladi: daromadli, bozorga asoslangan va aktivlarga asoslangan. Muayyan yondashuvdan foydalanish quyidagi omillarga bog'liq: biznesning tabiati va uning aktivlari, biznes qiymatini baholash maqsadlari, ya'ni investitsiyalarni jalb qilish, strategik sheriklarni jalb qilish, nomoddiy aktivlarni sotish, biznesni sotish; har bir yondashuvni asoslaydigan ma'lumotlarning miqdori va sifati hisoblanadi.

Aloqador uslubiyotning amaliy qo'llanilishi bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish darajasiga ta'sir etuvchi omillarning har bir guruhi bo'yicha ko'rsatkichlar tizimi aniqlanadi.

Kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish darajasini baholash uchun
www.tadqiqotlar.uz

quyidagi omillar guruhlari aniqlanadi:

- Innovatsion resurslar (inson salohiyati, texnologiyalar, tadqiqot tizimi, moliyaviy resurslar).
- Innovatsion salohiyat (innovatsion intensivlik darajasi, innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash darajasi).
- Innovatsion faoliyat (tadqiqot xarajatlari, patent olish uchun arizalar soni, joriy qilingan innovatsiyalar soni).
- Hukumat bilan hamkorlik shakllari (shartnomaviy, tashkiliy-huquqiy, maxsus huquqiy rejim).
- Huquqiy va tartibga soluvchi soha (qonunlar, nizomlar, aktlar, farmonlar, buyruqlar).

Innovatsion faoliyat kichik sanoat korxonalariga xos xususiyat bo'lib, biznesda innovatsiyalarni yaratish, ilgari surish va ulardan foydalanish tezligi va hajmi bilan baholanadi. Innovatsion resurslar - bu yangi texnologiyalarni samarali ishlab chiqish va joriy etish uchun korxonaga ega bo'lishi kerak bo'lgan zarur komponentlar to'plami. Ikkinchi bosqichda ekspert baholash usuli bo'yicha sifat ko'rsatkichlaridan miqdoriy ko'rsatkichlarga o'tish, ya'ni ekspertlar guruhi aniqlanadi va har bir ekspert muayyan korxonaning innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlarini baholaydi. Mutaxassislar baholashlari va so'rovnomalarda asosida innovatsion rivojlanishning har bir omilining miqdoriy baholari hisoblab chiqiladi va 0 dan 5 gacha bo'lgan shkala bo'yicha beriladi.

Uchinchi bosqichda kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishining besh komponentli integral komponenti alohida omillarni miqdoriy baholash asosida quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$S(F) = \{1, \text{if } f_i \geq 30, \text{if } f_i < 3 \quad (1)$$

bu yerda f_i - kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishining har bir omilini miqdoriy baholash.

Agar i omil qiymati $f_i \geq 3$ bo'lsa, uning kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish darajasiga ta'siri ijobiy, $f_i < 3$ bo'lsa, salbiy baholanadi.

Kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishining olti darajasi besh komponentli ko'rsatkichning barcha omillari qiymatlarining alohida kombinatsiyasiga qarab belgilanadi:

- 1) agar $S = S1 (fi = 1 \forall i), fi = 0, 1 \forall i, i \in (1 \dots 5)$ bo'lsa, kichik korxonalarining rivojlanish darajasi yuqori;
- 2) agar $S = S2 (\sum fi = 4), fi = 0, 1 \forall i, i \in (1 \dots 5)$ — o'rtacha;
- 3) agar $S = S3 (\sum fi = 3), fi = 0, 1 \forall i, i \in (1 \dots 5)$ — o'rtacha;
- 4) agar $S = S4 (\sum fi = 2), fi = 0, 1 \forall i, i \in (1 \dots 5)$ — past;
- 5) agar $S = S5 (\sum fi = 1), fi = 0, 1 \forall i, i \in (1 \dots 5)$ — juda past;
- 6) agar $S = S6 (fi = 0 \forall i), fi = 0, 1 \forall i, i \in (1 \dots 5)$ — innovatsion rivojlanish mumkin emas.

Ushbu besh komponentli integral ko'rsatkichni hisoblash kichik va o'rta korxonalarining innovatsion rivojlanish darajasini bevosita cheklovchi va pasaytiruvchi omillarni aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Tezida kichik sanoat korxonalarini innovatsion rivojlantirish zaruratining nazariy asoslari keltirilgan. Shuningdek, ularning innovatsion faoliyatini rivojlantirishni cheklovchi asosiy omillar aniqlangan. Ma'lum bo'lishicha, kichik sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishi uchun innovatsiyalar salohiyati va korxonalar salohiyati o'rtasidagi muvofiqlikni o'rnatish zarur. Buning uchun quyidagilar amalga oshiriladi: korxonaning innovatsion salohiyatini baholash; innovatsiyalarning innovatsion salohiyatini baholash; bir necha potentsiallarni taqqoslash va innovatsiyalarni joriy etishning oqilona tizim bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish. Shuningdek, innovatsion rivojlanishning asosiy maqsadlari, g'oyalari, vazifalari, vositalari va tamoyillarini belgilovchi mexanizm o'rganib chiqildi. Kichik sanoat korxonalarga tegishli innovatsion rivojlanishining beshta omili aniqlangan, shundan kelib chiqqan holda ushbu korxonalarining innovatsion rivojlanishining 6 darajasini aniqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shilling, M.A. (2017). Texnologik innovatsiyalarni strategik boshqarish.

2. Drucker, P.F. (2007). Innovatsiyalar va tadbirkorlik. Drukerning kichik korxonalarda innovatsiyalar tamoyillari va amaliyoti haqidagi klassik ishi.
3. Barringer, B.R. va Greening, D.W. (2007). "Kichik biznes va atrof-muhit: adabiyot sharhi". Kichik biznesni boshqarish jurnali, 45(1), 15-29.
4. S. Kafuros, M. D. (2021). Kichik firmalar, innovatsiyalar va tadbirkorlik.
5. Giones, F. va Miralles, F. (2020). "Kichik va o'rta korxonalarining yangi biznes modellarida raqamli texnologiyalarning o'rni". Biznes tadqiqotlari jurnali, 116, 289-298.
6. Hossain, M. va Hossain, S. (2021). "Kichik va o'rta korxonalarda innovatsiyalar: tizimli tahlil". Menejment sharhlari xalqaro jurnali, 23(4), 451-475.
7. Christmann, P. va Taylor, G. (2001). "Xalqaro standartlar orqali firmaning o'zini o'zi boshqarishi: global atrof-muhitni boshqarish standartlari determinantlari". Xalqaro biznes tadqiqotlari jurnali, 32(3), 439-458.
8. Yevropa Komissiyasi. (2019). Barqaror va raqamli Yevropa uchun kichik va o'rta biznes strategiyasi. Ushbu hujjatda kichik korxonalarining innovatsiyalar va rivojlanishdagi o'rni ko'rsatilgan.
9. Jahon banki va Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) KO'B va ularning innovatsiyalardagi roli haqidagi hisobotlari